

Суржик В. Г.,

кандидат економічних наук, доцент, старший судовий експерт сектору економічних досліджень, Чернігівський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, м. Чернігів, Україна;

Жолобецька М. Б.,

старший судовий експерт, Чернігівське відділення Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Чернігів, Україна;

Леоненко О. А.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна
ORCID: 0000-0002-9748-2469

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ ФІНАНСОВО- КРЕДИТНИХ ОПЕРАЦІЙ

У статті описано основні підходи до визначення складу злочинів у сфері фінансово-кредитних операцій. Охарактеризовано питання про необхідність використання експертних економічних знань з різних підгалузей економіки для успішного розслідування економічних правопорушень у нових економічних умовах господарювання, класу економічних експертиз у системі загальної експертної класифікації, сутності її об'єктів, розкрито основні завдання, сформовано системи його класифікації, складових та їх ініціалізацію, сучасні можливості економічної експертизи для запобігання економічним правопорушенням.

Ключові слова: банківська система, кредитування, статистичні дані, злочини.

Постановка проблеми. Шляхом надання кредиту банківська система організовує й обслуговує рух капіталу, забезпечує його залучення, акумуляцію та перерозподіл у сфері виробництва та обігу, де виникає дефіцит капіталу. Очевидно, що кредитна діяльність банків є ключовим елементом впливу на розвиток реального сектору економіки. З одного боку, банк отримує прибуток, що і є головною метою проведення кредитних операцій. З іншого боку, банківські кредити дають змогу суб'єктам господарювання подолати обмеженість власного капіталу, сприяють

впровадженню нових технологій, збільшенню кількості робочих місць, слугують розвитку підприємства тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в роботах вітчизняних і зарубіжних учених Т. В. Аверянової, І. А. Алієва, Р. С. Белкіна, В. Г. Гончаренка, С. В. Євдокіменко, Н. І. Клименко, Е. Б. Сімакової-Єфремян, В. В. Федчишиної, В. О. Глушкова та інших визначено поняття спеціальних знань, розкрита їх структура, предмет, суб'єкти, методи та багато інших наукових проблем. Визначення проблеми щодо використання спеціальних економічних знань має не лише науково-технічний інтерес, а також має безпосереднє практичне значення і перебуває в постійному розвитку.

Дослідження доводять, що більш ніж 75 % від усіх збитків, заподіяних економічною злочинністю, припадає на сферу діяльності банківських установ. Вони все частіше використовується в технологіях злочинів для збагачення у сфері ухилення від оподаткування, легалізації доходів та розкрадань грошових коштів клієнтів банку, отриманих незаконним шляхом. Кредитування є однією з розповсюджених і, одночасно, уразливих у кримінологічному розумінні банківських операцій [1]. Ускладнюється становище і тим, що кредитні організації вільні у виборі своєї внутрішньої кредитної політики, що визначає параметри, процедури, стандарти з оформлення та надання кредитів, в тому числі проведення оцінки позичальників.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей використання спеціальних знань під час дослідження документів фінансово-кредитних операцій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Найважливішим джерелом прибутку банку є кредитні операції, проте в зв'язку зі збільшенням випадків неповернення кредитів в останні роки ці операції становлять підвищену небезпеку для стабільності і стійкості банку в цілому. Високий рівень проблемних кредитів, що спостерігається в кредитних портфелях вітчизняних банків, свідчить про недосконалість процесів визначення кредитоспроможності позичальників. При цьому особливу увагу викликають злочини, пов'язані з незаконним отриманням кредитів, до того ж характеризуються великим ступенем латентності. Слід підкреслити, що

у сфері банківського кредитування злочинна діяльність характеризується різноманітністю, швидкою адаптацією, високоінтелектуальним характером злочинців до нових методів і форм підприємницької діяльності, нових технологій здійснення господарських операцій.

Крім того, непоодинокі випадки, коли в зв'язку із проведенням заходів щодо очищення банківської системи, кредитні операції використовуються для виведення грошових коштів неблагонадійними банками до початку процедури банкрутства чи санації.

Громадська небезпека незаконного отримання кредитів визначається відсутністю в позичальників реальної можливості погашати свої зобов'язання перед банками, що порушує ліквідність банків, а в кінцевому рахунку, призводить до їх банкрутства як учасників економічних відносин. При цьому в разі зловживання банківськими працівниками заподіюється не тільки пряма майнова шкода, а й шкода репутації банківської установи, знижується довіра до банківської системи в цілому.

В умовах ринкових відносин кредитно-фінансова діяльність призначена для виконання важливої функції у сфері економіки. Банківська сфера у цій діяльності посідає особливе місце, оскільки все частіше мають місце правопорушення із розкрадання грошових коштів різними шляхами [2].

Основними злочинами під час здійснення позикових операцій банку виступають: привласнення кредитних ресурсів банку (ч. 2 ст. 191 КК України), шахрайське одержання кредиту (ст. 190 КК України), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України). Допоміжними на шляху вчинення основного злочину, як правило, виступають такі дії: створення фіктивного підприємства (ст. 205 КК України), службове підроблення (ст. 366 КК України) та інші злочини у сфері службової діяльності (ст. 364, 365-368 КК України). Як спосіб приховання (маскування) наслідків злочинної діяльності може виступати доведення до банкрутства (ст. 219 КК України [3]) та ін. Основною ціллю у цій технології злочинного збагачення є заволодіння кредитними коштами банку.

Статистичні дані показують, що найбільш поширеними способами злочинів під час здійснення банками кредитної діяльності виступають: незаконне одержання банківських кредитів

шляхом шахрайства (61 %); заволодіння кредитними ресурсами за змовою представників кредитора і позичальника (24 %); посягання працівників банків на кредитні ресурси останніх (5 %) [4].

Значну загрозу банкам становлять втрати від неповернутих кредитів. Показовими тут є дані, що характеризують втрати банків у 2014 р., а також показники неповернутих банкам боргів, які зазнали ліквідації. Зокрема, лише у 2009–2011 роках банки з дозволу НБУ списали 50 млрд своїх безнадійних кредитів, а частка простроченої кредитної заборгованості у сукупному кредитному портфелі банків становила 13,5 % станом на 01.01.2015 р. Прострочена заборгованість за кредитами станом на 01.01.2018 р. становить більше половини в загальній сумі кредитів, наданих банківською системою. Обчислені дані показують, що найбільша частка непрацюючих кредитів у корпоративному секторі (56,03 %), зокрема в національній валюті – 53,0 %. Найменші частки проблемних кредитів у легкій промисловості, енергетиці, транспорті та сільському господарстві, найбільші, зумовлені в основному кредитами докризових часів – у будівництві, добувній та хімічній промисловості [5].

Аналіз судово-експертної практики показує, що щорічно зростає кількість проведених судово-експертних досліджень по питаннях, що потребують наявності спеціальних економічних знань по фінансово-кредитним операціям. Потреба в призначенні таких експертиз пов'язана не тільки з розслідуванням економічних злочинів, а й з розглядом господарських спорів, які вимагають свого вирішення в судовому порядку. Дуже часто в результаті кредитних правовідносин можуть виникати спори у зв'язку з визнанням недійсними кредитних договорів та договорів іпотеки, реструктуризації проблемних кредитів, оскарження істотних змін умов кредитних договорів, списання безнадійної заборгованості та ін. Під час вирішення подібних спорів зазвичай не обійтись без проведення судової економічної експертизи.

У Законі України «Про судову експертизу» [6] визначено, що основою експертизи будь-якого виду є спеціальні знання процесуальної особи – експерта.

Предмет експертизи як наукова категорія являє собою власності об'єктів і процес їх зміни в результаті внутрішнього і

(або) зовнішнього впливу на них, які вивчаються експертом, що володіє спеціальними знаннями у відповідних галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла та інших сферах діяльності, за допомогою спеціально розроблених для цих цілей методик у межах своєї компетенції і з урахуванням питань, поставлених перед ним органом, що призначив експертизу.

У Кримінальному процесуальному та Цивільно-процесуальному кодексах України надано узагальнено визначення спеціальних знань:

– експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 цього Кодексу, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування питань права [7];

– для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо [8].

Таким чином, експерт є носієм спеціальних знань, які використовує їх у процесуальній формі під час проведення судової експертизи. Спеціальні знання – знання (вміння, навички) в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, необхідні для вирішення питань, що виникають під час розслідування і розгляду справ у суді [9].

Спеціальними іменують знання, які не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, якими володіють спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі. Саме тому закон прямо забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права [10].

Спеціальні знання отримує фахівець у процесі навчання та практичної діяльності за відповідною спеціальністю (фахом) і включають навички та вміння щодо їх застосування. В юридичній літературі під терміном «спеціальні знання» розуміють систему теоретичних знань та практичних навиків у сфері конкретної науки, або техніки, мистецтва тощо, які набувають фахівці шляхом спеціальної підготовки або професійного досвіду та які необхідні для вирішення питань, що виникають у процесі судочинства.

Вітчизняна дослідниця В. В. Федчишина зазначає, що спеціальні економічні знання – це теоретична база, що забезпечує вирішення експертних економічних завдань і появу нових теоретичних розробок, формує межі компетенції і компетентності судово-економічної експертизи [11].

На думку авторів, спеціальні знання про фінансово-кредитні відносини мають комплексний характер, певну сукупність знань про: функціонування та взаємодії різних ланок фінансової системи; механізм фінансових потоків і кругообіг капіталу; структурні елементи грошово-кредитної системи; рух грошових потоків в економіці; здійснення грошово-кредитних відносин між суб'єктами господарювання.

Слід зазначити, що спеціальні економічні знання експерта, які використовуються для вирішення ключових питань у справах про злочини у сфері банківського кредитування, не можуть бути зведені лише до бухгалтерських, а вимагають застосування знань, що стосуються предметів різних спеціальних економічних наук, таких як банківська справа, фінанси і кредит, економіка праці, економічна статистика і т. д. Зазначена необхідність видається цілком обґрунтованою, оскільки обман у разі вчинення шахрайства у сфері кредитування може приймати різні форми: надання кредиту завідомо неправдивих або недостовірних відомостей про обставини, наявності яких передбачена кредитором як умови для надання кредиту (наприклад, відомостей про фінансовий стані суб'єкта господарської діяльності, наявності непогашеної кредиторської заборгованості; про майно, що є предметом застави); дії позичальника за підробленими документами від імені неіснуючої юридичної особи або використання для отримання кредиту інших осіб, які не обізнані про злочинні наміри та інші.

Висновки. Отже, науково обґрунтованою процесуальною формою застосування спеціальних знань у сфері фінансів, кредитів і позик, бухгалтерського обліку в банківських, кредитних, фінансових організаціях для відповіді на запитання, які виникають у ході досудового розслідування або судового розгляду, є судова економічна експертиза фінансово-кредитних операцій. Слід зазначити, що передова наукова думка і багаторазово перевірений досвід професіоналів роблять авторитет висновків експертів над-

звичайно високим; це зумовлює інтерес до подальших наукових розробок у сфері модернізації і процесі дослідження використання спеціальних економічних знань у ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування та судового розгляду.

Список використаних джерел

1. Толстошеєва А. В. Забезпечення безпеки кредитної діяльності банків: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08. Київ, 2015. 305 с.
2. Матусовський Г. А. Економічні злочини: криміналістичний аналіз. Харків: Консум, 1999. 480 с.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 07.04.2020).
4. Петрушко Я. Р. Формування системи безпеки кредитної діяльності банків в Україні / Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2019. 20 с.
5. Петрушко Я. Р. Сучасний стан кредитної діяльності банків України. *Науковий Вісник*. 2018. № 1. С. 97–102.
6. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 07.04.2020).
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.04.2020).
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 07.04.2020).
9. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та практичних занять з навчальної дисципліни «Судовий експерт: поняття, правовий статус». Харків: НУ «Юр. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. 44 с.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.
11. Федчишина В. В. Спеціальні економічні знання та їх використання у ході оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування і судового розгляду: теоретико-правові основи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 215–218.

Surzhyk V. H.,

Ph.D. in Law, Associate Professor, Senior Forensic Expert of the Economic Research Sector, Chernihiv Forensic Research Center of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Chernihiv, Ukraine;

Zholobetska M. B.,

Senior Forensic Expert, Chernihiv Branch of the Kyiv Research Institute of Forensic Science of the Ministry of Justice of Ukraine, Chernihiv, Ukraine;

Leonenko O. A.,

Senior lecturer of the Department of Tactical and Special Training, Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine

USING SPECIAL KNOWLEDGE WHILE STUDYING DOCUMENTS OF FINANCIAL AND CREDIT OPERATIONS

The article emphasizes the need to use special economic and financial knowledge and focuses on the damage caused by economic crime. It is noted that one of the conditions for the existence of such offenses and crimes is the availability of enrichment technology in the field of tax evasion, legalization of income and theft of bank customers obtained illegally or by illegal acts. The main approaches to determining the components of crimes in the field of financial and credit operations are described in the article. The characteristics lending as one of the most common and at the same time criminologically vulnerable banking operations is also described in the article. In order to determine the scope of the investigated illegal actions, a list of tasks solved by forensic economic experts of financial and credit operations is given, which is a scientifically substantiated procedural form of applying special knowledge in the field of finance, lending and loans, accounting in banking, credit and financial organizations in order to solve the problems arising during a pre-trial investigation or trial. The issue of the need to use expert economic knowledge from different sub-sectors of the economy for successful investigation of economic offenses in the new economic conditions, the class of economic expertise in the system of general expert classification, the essence of its objects is characterized. The main tasks are revealed. The systems for its classification, components and their initialization, modern opportunities for economic expertise to prevent economic offenses are formed.

It is mentioned in the article that expert's special economic knowledge, which is used to address key issues in bank lending cases, cannot be reduced exclusively to accounting, but require the application of knowledge related to various special economic sciences, such as banking, finance and credit, labor economics, economic statistics. It is emphasized that the advanced scientific opinion and professionals' repeatedly tested experience make the expert power of the conclusions extremely high; this determines the interest in further research in the field of modernization and the process of studying the use of special economic knowledge in the course of operational and investigative activities, pre-trial investigation and trial.

Key words: banking system, lending, statistical data, crimes.

References

1. Tolstosheieva, A. V. (2015), *Ensuring the security of banks credit activity*, Kyiv.
2. Matusovskyi, H. A. (1999), *Economic crimes: forensic analysis*, Konsum, Kharkiv.
3. Ukraine (2001), *Criminal Code of Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (accessed 07 April 2020).
4. Petrushko, Ya. R. (2019), *Security system forming of banks credit system in Ukraine*, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv.
5. Petrushko, Ya. R. (2018) "Current state of banks credit system in Ukraine", *Scientific Bulletin*, No. 1, pp. 97–102.
6. Ukraine (1994), *On forensic examination*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (accessed 07 April 2020).
7. Ukraine (2012), *Criminal Procedural Code of Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (accessed 07 April 2020).
8. Ukraine (2004), *Civil Procedural Code of Ukraine*: Law of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (accessed 07 April 2020).
9. Shepitko, V. Yu., Zhuravel, V. A. and Konovalova, V. O. (2012), *Training manual for independent work and practical classes in the discipline "Forensic expert: the concept, legal status"*, National University "Yaroslav Mudryi National Law Academy", Kharkiv.
10. Bandurka, O. M., Blazhivskyi, Ye. M. and Burdol, Ye. P. (2012), *Criminal Procedural Code of Ukraine: scientific and practical commentary*, Pravo, Kharkiv.
11. Fedchyshyna, V. V. (2018), "Special economic knowledge and their use in the course of operational and investigative activities, pre-trial investigation and trial: theoretical and legal basis", *Actual problems of domestic jurisprudence*, No. 3, pp. 215–218.